

SREČKO KOSOVEL IN INTEGRALI

France Pibernik

Izid *Integralov* je postavil skromno kosoveloslovje pred vrsto novih vprašanj. Prevladujoče mnenje, da je Kosovel v svojih temeljnih potezah že določen, bo treba vsaj dopolniti, vendar bo moral biti ta popravek take narave, da bo vključil nekatere širše probleme v naši novejši literaturi. Postaja vse bolj očitno, da je Kosovel najpomembnejša osebnost svojega časa, objava doslej neznanega dela njegove poezije pa preseneča predvsem z oblikovnim ekstremom, ki zaradi dosledne, umetniško izpeljane aplikacije v letu 1926 zbuja pomisleke nad nekaterimi literarnimi pojavi našega časa ter številne avtorje postavlja v luč navideznega avantgardizma. Sicer pa dejstvo, da celotno Kosovelovo gradivo še vnaprej ostaja nedosegljivo, ustvarja v nas iluzijo, da se utegne v Kosovelovem pesniškem prostoru še marsikaj spremeniti. Sleherno odlašanje, da bi natisnili Kosovelovo literarno zapuščino, samo podaljšuje trajanje neresnice o Kosovelu, obenem pa je prizadeto vse tisto, kar je in kar bi lahko bilo povezano z novim Kosovelom.

Kosovel se nam je širše razodel šele leta 1946 v prvi knjigi Zbranega dela. Do tega časa si je Kosovel v naši literarni publicistiki sicer pridobil oznako resnično globokega in čistega lirika, vendar se je ta karakteristika nanašala predvsem na impresionistične in osebnoizpovedne pesmi. Danes pa lahko mirno trdimo, da je razpravljanje o Kosovelu impresionistu samo izhodišče za analizo Kosovelovega pesniškega razvoja, kajti navsezadnje je povsem logično, da je Kosovel začel rasti v območju slovenske moderne in da je treba računati na manjše sledi tudi v njegovi ustvarjalnosti. Lirična, murnovsko melanholična impresija ima gotovo svoj delež v mnogih pesmih kraškega cikla, ne bi pa smeli izključevati niti Cankarja, ki je na Kosovela vplival idejno in slogovno. Naj samo opozorim na zvezo med esejema *Slovensko ljudstvo in slovenska kultura* ter *Umetnost in proletarec*, rahle reminiscence pa bi našli celo v zapisu *Mehanikom*.

Ker moderni umetniški tokovi na Slovenskem kljub močnemu povojnemu zagonu niti pred letom 1930 niso naleteli na pravi odmev, tudi prežgodaj umrli Kosovel ni mogel računati na boljše možnosti. Tako je šla v nič Kosovelova zamisel o zbirki Zlati čoln, vzporedno pa lahko sledim žalostni usodi Jarčeve knjige Človek in noč, pri čemer sta mišljena kasen izid in neuspeh pri kritiki. (Vidmar). Številne težave pri tiskanju prvih Kosovelovih posmrtnih izborov so na eni strani dokaz za splošen odklon literarnega modernizma, na drugi strani pa so povzročile enostransko oceno Kosovelovega deleža v njegovem času. Zato nam je bila prva knjiga Zbranega dela resnično razodetje izredne širine Kosovelovega literarnega koncepta. Tu se nam je v celoti predstavila bogatija kraških pesmi, posebej barvito kontrastne ekspresije, ki so vključevale vzporedne probleme osebne izpovedi in narodnostno bolečino, tu je vsa široko razvejana socialna motivika, vizija o propadu stare Evrope in o vstajenju novega človeka. Ob notranji podobi Kosovelove poezije pa se je pokazal izreden razpon oblik in pesniškega izraza. Pozna

klasično urejen verz, rimane kitice, zanimiv je cikel sonetov modernizirane variante, v večini Kosovelovih pesmi pa začno vedno bolj prevladovati elementi futurizma in zlasti ekspresionizma. Slednji sploh postane najznačilnejši slogovni način, predvsem zato, ker je bil pesnik tudi idejno povezan s to smerjo. Kako daleč pa je šel v oblikovnem avantgardizmu, je bilo iz objavljenih besedil *Kons: Novi dobi, Integrali, Smeh kralja Dade, Kons: XY, Cirkus Kludsky, Prostor št. 461, Pesem št. X* težko sklepati. Dragoceno dopolnilo k objavljanju Kosovelove zapuščine je bila tudi razstava o pesniku v NUK (verjetno 1954), kjer je obiskovavec lahko videl tudi primer Kosovelove lepljenke.

To je bilo do izida *Integralov* poglavitno, kar nam je bilo dostopno, in nihče ni mogel prav slutiti, da pesnikova zapuščina hrani še toliko neodkritega sveta, še manj pa je bilo mogoče misliti, da bi ob tako bogati objavi besedil v prvi knjigi Zbranega dela lahko prišlo do česa povsem novega. Pričakovali smo le še sekundarno gradivo, fragmente, korespondenco, dokumentacijo. Zato so nas *Integrali* osupili.

Zdaj, ko so nam odprti novi horizonti Kosovelove poezije, lahko ugotavljamo, kako intenzivno je mlada generacija po prvi svetovni vojni sprejemala avantgardne umetniške težnje, hkrati pa moremo ugotoviti, koliko posameznih pobud je utonilo v neugodnem ozračju prvega poveljnega desetletja. Danes lažje presojamo, kaj je v našem literarnem razvoju ostalo organsko okrnjeno, kaj neizživeto, neizkoriščeno.

Integrali so za slovensko kulturo resnična izjema. Sestavljajo jo trije vsebinsko izvirni deli: Kosovelove pesmi, grafična podoba Jožeta Brumna ter Ocvirkova študija Srečko Kosovel in konstruktivizem.

Kosovelov delež obsega okrog sto petdeset pesmi, številne dokumente ter dokumentarične fragmente. Po pričevanju urednika Antona Ocvirka je bilo treba večino besedil najprej dešifrirati in rekonstruirati iz naglih, dostikrat šele po studioznem poglobljanju spoznanih zapisov. To delo je bilo tem bolj oteženo in zapleteno, ker pri večini ne gre za tradicionalne logične zapise, ampak za nenavadno, ekstremno modernistično poezijo, pri kateri je prepisovavec v prvi vrsti odkrival koncept novega sistema, pri transkripciji pa si ni mogel kdove koliko pomagati z vsebinsko stranjo posameznih besed in besednih zvez, ker te tako združujejo povsem nepričakovana nasprotja, besedila so pa tudi oblikovno zahtevna, ker je pesnik uporabljal številne sestavine futuristične, dadaistične in konstruktivistične smeri.

Do *Integralov* je Kosovel veljal za izrazitega ekspresionista. Močno se je opiral na ideje, ki so značilne za Pinthusovo knjigo *Somrak človeštva* ali za Spenglerjev *Propad zahoda*. Zato je Kosovel med drugim tako pogosto postavljal problem razpada stare zahodne Evrope v središče svojega ustvarjanja ter se usmerjal v iskanje novega človeka. Čeravno so pesmi v *Integralih* nekaj novega, je vendarle mogoče ugotoviti, da so v idejnem pogledu nadaljevanje poprejšnje smeri. Človek in njegova eksistenca sta tudi posledaj poglavitni predmet Kosovelove poezije, seveda s premiki v doslednejšo neposrednost.

Med značilnostmi nove Kosovelove poezije sodi na prvo mesto redukcija snovi. Pesnik se je postavil v ožji krog sodobne družbene problematike, zaradi česar je izpadla doslej tako značilna kraška motivika,

medtem ko ima osebna izpoved tudi v Integralih svojo posebno vlogo. Nova je zlasti pesnikova udarnost, izostrena družbena angažiranost, kar pa je posledica prepričanja, da sveta ni mogoče drugače spreminjati kot z akcijo. Spričo takih premikov Kosovelovi poeziji je lažje razumeti pesnikovo odločitev, da sprejme nov izrazni način, kakršnega si je mogel izoblikovati iz dostopnih virov. Kosovelova pot v konstruktivizem je bila postopna, vendar mu je že od vsega začetka omogočala ostrejši ton. Začuda je v Kosovelovi poeziji oživel pretehtan posmeh, ki ga izraža posebej odbrano besedišče, miselni preblisk ali oblikovne izjemnosti. Tako izrazno strukturo mu je narekoval odnos do časa in okolja, z njeno močjo pa mu je uspelo prodreti do neodkritih prostorskih plasti. Težko, da sta naša družba in naš prostor kdaj doživela tako prodorno analizo svojih eksistenčnih dimenzij. Kosovel je ves ujet v vesoljno človeštvo, in v iskanje njegove totalne rešitve, hkrati pa je neprestano navzoč na domačih tleh in nam razčlenjuje naš časovnoprostorski obraz. Cankarsko krut je v svojih določitvah slovenskega človeka:

Suženj.

Suženj Hlapec.

Suženj Hlapčevič Hlapec.

Suženj Sužnjevič Hlapčevič Ponižni.

Suženj II.

Suženj Ponižnjevič III.

Hlapčevič IV.

Janez Ponižni, Strahopetni, Velepotezni.

(Rodovnik)

Oblikovni elementi Integralov so usmerjeni v konstruktivizem. Ta je pogosto dosledno uveljavljen ali celo presežen s čisto strukturo, v katero je pritegnil različno likovno gradivo. Pesniški slog, kakršnega je Kosovel ustvaril v svojih najekstremnejših delih, je celo za današnjo vednost fenomenalno odkritje, pa ne zato, ker ne bi poznali podobnih primerov v drugih literaturah, ampak zato, ker ni bilo mogoče slutiti, da sta slovenska beseda in njen glas — znak že tistikrat segla do take izrazne skrajnosti. Kosovelove lepljenke so ob vsem odkritem vzporedni eksperimentalni pojav, vendar edinstven v našem pesniškem svetu.

Kosovelove konstruktivistične pesmi so že od urednika zahtevale ogromno tankočutnost za nove formalne elemente, povsem nove naloge pa so postavljale tudi tiskarju. Skrb za ustrezno grafično podobo je prevzel arh. Jože Brumen. Z osebnim čutom za oblikovne sestavine Integralov je pri prenašanju rokopisov v tisk našel izvirne rešitve, ki jih doslej nismo poznali. Del teh rešitev so mu narekovale tehnične možnosti črkovnih znakov, vendar jih je izbiral in razvrščal tako, da prepričljivo dvigajo izrazno moč celotne tiskane podobe, s čimer je arhitekt prispeval dopolnilo k vizualni komponenti pesmi oziroma jim sploh omogočil polno izrazno moč. Še očitneje pa je arhitektova zamisel reševala tiste pesmi, ki so zahtevale posebno grafično postavitev. V slehernem izmed teh primerkov pa lahko občudujemo avtorjevo zavzetost za dosledno izpeljavo težavnih kompozicij; sicer pa nam je v takih primerih postregel še s Kosovelovim rokopisom.

Suverenost oblikovavčeve roke je morda še najbolj vidna v celoti notranje in zunanje opreme. Pri tem je avtor izkoriščal bogato Kosovelovo rokopisno gradivo, dodal pa je nekaj samostojnih likovnih prilog. Posebej je treba omeniti Brumnov prispevek k besedilu Ocvirkove študije Srečko Kosovel in konstruktivizem. Njegovi vzporedni dostavki od izvirnih prenosov posameznih Kosovelovih pisanih dokumentov do preprostega navajanja naslovov in paginacij so primeri čiste funkcionalnosti. Bravcu omogočajo naglo vzporedno delo in ga z grafičnimi prvinami opozarjajo na vsebinsko pomembnejša mesta v razpravi. Tako je arhitekt Brumen z opremo in grafično ureditvijo knjige samo še potrdil ugled modernega knjižnega oblikovavca. Mirno lahko trdimo, da so Integrali prav po njegovi zaslugi tako izjemno doživetje.

Tretji vsebinski del Integralov je Ocvirkova študija *Srečko Kosovel in konstruktivizem*. Ocvirkov namen je bil, da osvetli zadnjo, doslej nepozabno fazo Kosovelovega ustvarjanja, vendar je obravnava teme zahtevala vsaj bežen pregled Kosovelovega pesniškega razvoja. Avtor se je posebej pomudil le pri futurizmu in nam razkril razloge, zaradi katerih se je Kosovel odvrnil od Podbevška ter iskal nova pota. Središče študije je nadrobna razčlenitev vseh tistih momentov, ki so Kosovela približali konstruktivizmu. Ocvirk je znal iz dosegljivega gradiva poiskati sleherni, čeprav obrobni podatek in ga vključiti v stopnjevan prikaz Kosovelovega postopnega formiranja. Pri delu so mu bili v pomoč še ne objavljena Kosovelova korespondenca in drugi zapisi. Če je pri analizi upošteval znanstvene izsledke tiste publicistike, ki se je na temo modernističnih umetnostnih smeri pojavila ta čas v svetu, je to na eni strani značilnost Ocvirkove znanstvene metode, na drugi strani pa prav zaradi te komparacije pričujoča študija prerašča izhodiščni namen in se uvršča med najpomembnejše slovenske študije s področja naše literature med vojnama.

Pri presojanju Integralov nas ne sme speljati na stransko pot njihov nenadni, nepričakovani nastop. Ne sme nam uiti izpred oči celotna Kosovelova pesniška fiziognomija, zakaj neobjektivno bi bilo, ko bi Kosovelovemu konstruktivizmu prisojali več, kot mu gre. Integrali so v največji meri dopolnilo, vendar tolikšno, da zahtevajo korekture v literarnozgodovinskih in literarnoteoretičnih ugotovitvah za dvajseta leta, samo po sebi pa se razume, da bi ta korektura morala seči tudi v naslednja desetletja, ko so zaradi neodkrite Kosovelove konstruktivistične poezije pogosto na novo odkrivali Ameriko. Tudi v tem momentu je skrit del Kosovelove pesniške tragike. Prav ob izidu Integralov še očitneje izstopa temeljno dejstvo, da je Kosovelova poezija začela svoje literarno življenje šele po pesnikovi smrti. Če pa je ta poezija dandanašnji še vedno živa in celo odkrivajoča, je to neposreden dokaz za njeno časovno in prostorsko širino, dokaz za njeno nadčasovno umetniško vrednost.

Končno nas natis Integralov opozarja, da smo šele na pragu Kosovela. Izid druge knjige Zbranega dela bo odprl glavna vrata. Šele po objavi celotne Kosovelove literarne zapuščine, šele potem, ko bo dostopno vse ohranjeno gradivo, smemo upati, da se bo delo za Kosovela res moglo začeti normalno. Resnično, čas je že!